

cannot be denied the necessary will, political potential and dynamism. This is the case of the *Samajwadi Party* and the *Bahujan Samaj Party*. However, recent developments in both of these parties render a good example of how sensitive the process of 'nationalisation' of semiregional political parties is to cross-level party and political competition, especially when federal, regional, or even interregional levels are involved. The increasing plurality and competitiveness within the Indian party arrangement is probably due to these phenomena.

Practice has shown how misleading the attempts at forecasting the trends in the development of the Indian federal party system can be. The same applies to the share of regional parties in this process. All points to the fact that regional parties in India will keep their importance in many states, as well as on the federal scene, and that the limits of their future political role are very difficult to estimate. The role of regional parties in Indian politics is definitely a dynamic field of study and a chance to get an insight into a fascinating and extremely complex structure which the contemporary federal party arrangement in India undoubtedly is.

Bibliography

- BRASS, P. R.: *The Politics of India Since Independence*. Cambridge University Press, Cambridge (second edition), 1995.
- GUPWELL, D.: India's Elections Bring First BJP Government. In: *British Association for South Asian Studies Bulletin*. II, n. 6, May 1998 (<http://www.brad.ac.uk/acad/ses/basasb26.html>).
- HARDGRAVE, R. J.: *Fractured Verdict: India's New BJP Government*. 1998 (<http://asnic.utexas.edu/asnic/countries/india/fracturedverdict.html>).
- HARDGRAVE, R. J.: *1996 Indian Parliamentary Elections: What Happened? What Next?*. 1996 (<http://asnic.utexas.edu/asnic/countries/india/indianelection.html>).
- JAFFRELOT, CH. (ed.): *L'Inde contemporaine*. A. Fayard, Paris, 1996.
- KOHLI, A.: Enduring Another Election. *Journal of Democracy*. IX, n. 3, July 1998, pp. 7–20.
- MANOR, J.: India After the Dynasty. *Journal of Democracy*. I, n. 3, Summer 1990, pp. 102–113.
- MANOR, J.: Making Federalism Work. *Journal of Democracy*. IX, n. 3, July 1998, pp. 21–35.
- NIKOLENYI, C.: The New Indian Party System: What Kind of a Model. *Party Politics*. IV, n. 3, July 1998, pp. 367–380.
- SINGH, V. B., BOSE, S.: *Elections in India*. Vol. I–IV, Sage, New Delhi, 1987–1988.
- STRMISKA, M.: *Soustavy politických stran v Indii (Od „kongresového systému“ k multipartitismu)*. MU, Brno, 1997.
- VARSHNEY, A.: Why Democracy Survives. *Journal of Democracy*. IX, n. 3, July 1998, pp. 36–50.

(a national party must registered and 'recognised' at least in four states). Cf. *Election Commission Of India – General Elections, 1998. Parties: National Parties, State Parties, Registered Unrecognised parties* (<http://www.eci.gov.in/elec98/parties>).

TOMÁŠ KATRŇÁK

PROMĚNA VNÍMÁNÍ SEXU A VZNIK SEXUALITY

ABSTRACT: This article deals with the changes of the perception of sexual behaviour which has happened in the beginning of the 19th century on the European continent. Firstly it elaborates the way of perception of sexual behaviour in traditional society. Secondly it focuses the attention on the concrete forms of changes of this perception in the beginning of modern era. In the end it tries to show how these changes of perception of sexual behaviour are connected with the origin of sexuality, which begins to be defined like personal trait in modern society.

Dnes, na rovině každodenní komunikace, nalezneme málo diskursů, jichž by se téma sexu nebo sexuality, ať přímo nebo nepřímě, nedotýkala. Jejich reflexe je pro nás něco tak samozřejmého, že si jen stěží dovedeme představit, že v minulosti nemusela existovat, že dokonce chápání sexuality jako základu přirozenosti člověka nemuselo existovat. Jen stěží a velmi neochotně přijímáme, že by naši potomci mohli někdy v budoucnosti chápat sex zcela jiným způsobem, nebo že by snad člověk nemusel být chápán jako „homo sexualis“. Sexu a sexualitě rozumíme jako něčemu neměnnému, na historii a prostředí nezávislému.

Sexualitu považujeme za základ lidské přirozenosti. Je to jakási biologická esence, která je neoddělitelně svázána s nejnějším já. Hovoříme o ní tehdy, když se sexuální pud člověka – determinant sexuální orientace – začne projevovat v určitém věku skrze sexuální orgány. Není to ovšem jednotná esence vlastní všem lidem. Jednotlivce definujeme jako nositele určitých sexualit, které determinují jejich sexuální chování. Jinou sexualitu ukládáme heterosexuálnímu muži a jinou heterosexuální ženě, jinou dítěti a jinou homosexuálně orientovanému člověku. Zcela jinak biologicky determinovaného vidíme člověka, který provozuje sadismus, člověka s masochistickými sklony nebo člověka se sexuální náklonností k dětem. Za způsobem sexu, ale také za pohlavní a genderovou diferenciací, vidíme rozdílnost sexualit (Weeks, 1997).

Tato stať se pokouší ukázat, že chápání sexuality jako přirozené součásti člověka, jež ovlivňuje jak jeho osobnost, tak jeho sexuální chování, je historicky podmíněné. Vzniklo na přelomu osmnáctého a devatenáctého století, kdy došlo k proměně ve vnímání sexu. Vycházíme zde z pozic sociálního konstruktivismu – z předpokladu, který Robert Padgug (1992) zformuloval do následující podoby: biologický základ sexu je nezbytnou podmínkou pro lidský sex. Ovšem tento základ je pouze podmínkou, ja-

kousi sadou možností, která nemůže nebyť ovlivněna společenskou realitou. Lidská společnost jej proměňuje do kvalitativně odlišné podoby.

Biologové a sociobiologové interpretují sex pomocí biologických dispozic člověka.¹ V této práci ale tvrdím, že způsob sexu nemůžeme vysvětlovat jako důsledek biologického základu. Biologie nezpůsobuje lidské jednání, pouze jej podmiňuje a případně omezuje (Padgug, 1992; Weeks, 1997). To, že se člověk chová heterosexuálně není důsledkem jeho biologie, ale kultury. Jakékoliv lidské jednání je produktem sociálních a historických okolností a lidské sexuální jednání nechápu jinak, než jako způsob kulturního jednání; jako sociální instituci. Definuji ho proto, jako kulturní způsob vyjádření biologického základu sexu člověka (Hawkes, 1996; Weeks, 1997). Jinými slovy řečeno: typům sexuálního jednání rozumím jako sexuálními scénářům (Laumann, Gagnon, 1995), jež se vyskytují v jednotlivých kulturních oblastech a jež jsou svázány s různými významy. To znamená, že sexuální praktiky ohraničující sexuální zkušenosti v moderní společnosti, nelze považovat za univerzální a nadhistoricky platné (Vance, 1995). Heterosexuální manželské chování je pouze jeden z možných kulturních způsobů vyjádření biologického základu sexu.

Na začátku této práce stojí proto následující předpoklad: v každé kultuře a v každé historické době nalezneme nejrůznější sexuální scénáře, podle kterých lidé jednají. Každý takový scénář říká přinejmenším to, s kým by měli mít lidé sex, kde by ho měli dělat, co by při něm měli dělat a proč by ho měli dělat (Laumann, Gagnon, 1995). V tomto smyslu je sexuální scénář jakýmsi návodem k rozlišení „sexuálního“ a „nesexuálního“. Vytváří formu biologického základu sexu, který je vyjadřován skrze tento scénář. Původ scénáře je kulturní, nikoli biologický. Se vznikem moderní kultury došlo k posunu ve vnímání sexuálních scénářů. Tato proměna souvisí s objevem sexuality. Podívejme se nyní na tyto změny.

Sex společnosti tradiční

V tradiční společnosti bylo rozšířené heterosexuální chování, které bylo uzavřeno do manželství. Sex existoval mezi dospělými lidmi opačného pohlaví, jež uzavřeli sňatek. Nebyl spojován s individuálním charakterem člověka. Byl viděn jako prostředek, pomocí něhož lze dosáhnout určité cíle, kterým bylo narození dítěte (Flandrin, 1991; D'Emilio, Freedman, 1988). Tato forma sexu byla většinou, to znamená normální. Měla-li provdaná žena děti, znamenalo to, že vede sexuální život se svým mužem, neměla-li je, byla chápána jako ta, která má v sexuálním životě problémy, ne-

bo dokonce sexuální život nevede. Osobní spokojenosti se nepřikládala velká důležitost. Žena neočekávala od muže uspokojení, žena očekávala, že jí muž bude schopen oplodnit.

Sex sám o sobě nebyl reflektován jako něco zvláštního. Když člověk vstoupil do manželství, začal mít jiné povinnosti, než jaké měl za svobodna. A mezi jednu z nových povinností patřilo také sdílení lože s manželem. Sexuální praktiky nebyly chápány jako individuální volba, kterou člověk drží pevně v ruce. Byla to rozmnožovací povinnost spojená s manželským životem, na niž se vázala zodpovědnost za zplodění potomka. A stejně jako celý život tradičního člověka byl regulován normou, tak i sexuální chování probíhalo podle pravidel. Pro dva lidi předmoderní doby, jejichž svazek byl uzavřen za takových okolností, jakými byla domluva mezi dvěma rodinami, „musela k vzájemnému žití existovat sada pravidel, s jejichž pomocí společný život zvládali. Dokonce i v posteli; především obzvláště v posteli,“ konstatuje Flandrin (1985: 125).

Sexuální výchova v našem smyslu slova neexistovala. Sexuální znalosti, dnes předávané socializací, mladý člověk tradiční společnosti neměl. O existenci sexu se mohl dozvědět ze dvou zdrojů: z toho, co vysledoval ve své rodině původu, a z toho, co pochopil z morálních příkazů, které mu na jedné straně udělovali rodiče a na straně druhé církev. Znalost sexuálních praktik, ke kterým mělo dojít po uzavření sňatku, nebyla opřena o konzistentní soubor informací, ale vycházela z důvtipu každého jedince. Možnost získat informace o existenci sexu mezi rodiči zvyšoval typ přibytku, v němž tradiční rodina žila. „Ačkoliv závěs mohl oddělovat manželskou postel, všichni členové rodiny obvykle spali ve stejné místnosti, zvláště během zimního období, kdy krb byl jediným zdrojem tepla.“ (D'Emilio, Freedman, 1988: 17) Pro dítě existovala velká příležitost leccos vidět a leccos zaslechnout. Postupně chápalo, že sexuální aktivita existuje pouze mezi rodiči, ovšem o této aktivitě se nemluvilo. Nemluvili o ní rodiče, a už vůbec ne dítě s rodiči.

Stejně jako se nehovořilo o sexu, nehovořilo se v rodině tradičního světa o počtu dětí. Jejich narození bylo považováno za osudovou záležitost, za niž je pině odpovědný Bůh. Novorozeneckou smrt rodiče interpretovali jako boží vůli: dítě Bůh dal, a byla-li to jeho vůle, dítě zase vzal. Jak jeho narození, tak jeho smrt rodiče snášeli se stejnou zbožností a bez většího emocionálního vzrušení. „Je pravda, že západní společnost po dlouhá tisíciletí znala, že rození je výsledkem sexuálního svazku. Ovšem, jelikož lidé neznali detaily a základní lidské orgány procesu početí a protože bylo pozorováno, že ne každý sexuální svazek vede vždy nutně k plodnosti, věřili, že početí závisí přímo na boží vůli.“ (Flandrin, 1979: 179)

Frekvence porodů se nedávala do souvislosti ani s kolísající plodností ženy, ani s četností manželského sexuálního styku. Metody kontroly početí nebyly hromadně rozšířené (Noonan, 1986; van de Walle, Knodel, 1980). Na jedné straně neexistovaly – při vysoké kojenecké a dětské úmrtnosti – důvody pro omezování porodů. Na straně druhé brojila proti kontrole početí církev, protože její praktikování narušovalo podstatu křesťanského učení. Zasahoval-li někdo do řádu rození, znamenalo to, že za-

¹ Sociobiolog Edward Wilson píše: „Lidé jsou v jednom důležitém aspektu odlišni. V mozku existuje potenciál pro bisexualitu, někdy plně projevovaný osobami, které mění svoji sexuální preferenci z mužů na ženy a naopak. Avšak u plně homosexuální a stejně i u plně heterosexuality mizí jak možnost volby, tak symetrie živočišného vzorce chování.“ (1993: 140) Sociobiologové chápou rozdíl mezi homosexuálním a heterosexuálním chováním, jako rozdíl lidských predispozic – genů. Wilson jde dokonce tak daleko, že nabízí odpověď na následující otázku: „Jakým způsobem se mohou geny predisponující své nositele k homosexualitě rozšířit v populaci, když homosexuálové nemají děti?“ (1993: 141).

sahoval do řádu světa, čímž narušoval všemocnost boží existence. Jakákoliv „manipulace se světem“, zvláště úspěšná, otrásla podstatou křesťanské doktríny. V církevních kázáních předmoderního světa bylo neustále zdůrazňováno, že rození a smrt jsou božskou záležitostí a člověk o nich nerozhoduje.²

Sexuální atraktivita nebyla sama o sobě mezi partnery významná. Při manželském sexuálním styku vzájemná přitažlivost nesehrávala podstatnou roli. Cíl sexu byl definován jako početí dítěte a nikoli jako dosažení osobní rozkoše. K otěhotnění žena nepotřebovala být nezbytně sexuálně přitažlivá. Mimo tento názor bychom našli několik překážek, které stály vzájemné přitažlivosti v cestě.

Na jedné straně to byly překážky fyzické: neexistence osobní hygieny, lidský zápach a špína. Mezi oběma pohlavími byly rozšířené paralyzující nemoci, u nichž nebylo nic neobvyklého, když přetrvávaly několik roků, zkažené zuby, prakticky nepřetržitě bolesti žaludku způsobující hnisavé žaludeční vředy, různé druhy ekzémů a plísni, svrab a bolestivé opruzeniny. U žen byly obvyklé gynekologické nemoci jako vaginální vředy a nádory, mokvající záněty a krvácení, jež ztěžovaly možnost pohlavního styku, činily jej bolestivý a v mnohých případech až nemožný (Stone, 1979). Chudá část populace trpěla nemocemi samozřejmě nejvíce.

Na straně druhé to byly psychické překážky. Patřily mezi ně internalizované zábrany hlášané církevní doktrínou. „Život dřívějších časů byl spojen s extrémně přísnými sexuálními tabu: incest, cizoložství uvnitř domácnosti a svádění dívek podléhalo trestu smrti.“ (Flandrin, 1979: 94) Podle církevního učení bylo zakázané snažit se o početí v době těhotenství, menstruace, době definované jako „poporodní nečistota“ a během kojení (obvykle trvalo od dvanácti do osmnácti měsíců), protože tato období byla definována jako ta, v nichž není možné, aby žena počala dítě (Stone, 1979). Žil-li pár navzdory těmto zákazům sexuálně, byl chápán jako sexuálně nezdrženlivý a jeho chování bylo spojováno s různými nemocemi, například s leprou. Le Goff (1998) píše, že malomocní jsou dětmi rodičů, kteří měli pohlavní styk při menstruaci; původ lepry je spatřován v jejich pohlavní nezdrženlivosti.

Ve „světě, který jsme ztratili“ (Laslett, 1984) existovalo striktní rozdělení genderových rolí mezi manželi. Muž chápal ženu jako sobě nerovnocennou, jako sobě podřízenou. V mnoha případech k ní přistupoval velmi neomaleně až hrubě (Shorter, 1975). Nebylo myslitelné, aby si manželé položili otázku, zda jsou šťastni. Osou jejich života nebyl pocit osobního štěstí, ale vlastnictví. U bohatších a výše postavených se k vlastnictví přidával rodokmen. Jakýkoliv projev spontánnosti, citu nebo sentimentu nebyl mezi manželi představitelný. Podle Shortera (1975) láska, něžnosti a cit byla slova v rodině nepoužívaná, dokonce až neznámá. Proti lásce v rodině brojila především

2 Ludmila Fialová píše: „V podmínkách tzv. starého reprodukčního režimu odpovídala *manželská plodnost* společenským poměrům a fyziologickému stavu manželů, tj. počet dětí, které vdaná žena za život porodila, závisel především na věku, kdy vstupovala do manželství, na věku jejího manžela a na zdravotním stavu jich obou. To bylo dáno vztahem společnosti k demografické reprodukci – narození i smrt člověka byly v rukou božích a rozhodování o nich lidem nepřislušelo.“ (1998: 167).

církve. Když sv. Jeroným cituje Senekův text o manželství, říká: „Není nic ostudnějšího než milovat svou ženu, jako kdyby to byla milenka... Muži by měli přistupovat ke svým ženám ne jako milenci, ale jako manželé.“ (Citováno dle Flandrin, 1985: 122.) To samozřejmě neznamená, že by láska a zamilovanost v tradiční společnosti neexistovaly. Jistě bychom je našli, ale jak pro manželství, tak pro sex nebyly důležité. Sex byl chápán jako součást manželství a slouží k tomu, aby byl zplozen potomek. S láskou spojován nebyl. „Středověcí trubadúři, kteří vytvářeli milostné příběhy o rytířích a dámách, oddělují tyto události od manželství tím, že pokaždé zdůrazní oddanost rytíře k dámě, která je manželkou již někoho jiného. To je důvod, alespoň v těchto příbězích, proč milenec neměl nikdy cokoli v činění se sexem; jednalo se o čistou jednostrannou oddanost, která existovala pouze na straně rytíře.“ (Collins, 1982: 143)

Sex bude přiřazen k lásce až na úsvitu moderní doby, kdy se stane její nedílnou součástí. Budou to až romantici, kteří jako první uznají spojení sexu a lásky, a to ne dříve než v průběhu devatenáctého století, kdy je koncepce lásky jako ideálního vyjádření a systematizace sexuální touhy, plně rozpracována, konstatuje Luhmann (1986). Cílem lásky se od tohoto okamžiku stává sexuální prožitek a pojetí sexu se proměňuje.

Nárůst počtu dětí nemanželských a předmanželsky počatých

Nejdříve se zastavme u dvou populačních fenoménů, které prošly na přelomu osmnáctého a devatenáctého století podstatnou změnou a jejichž neopomenutí nám v mnohém ulhčí pochopení toho, co se začalo s příchodem moderní společnosti dít se sexem. Doba konce osmnáctého a začátku devatenáctého století je doba, během níž dochází v celé západní Evropě k dramatickým změnám v počtech nemanželských dětí a předmanželských počtů (počet dětí narozených do osmi měsíců po uzavření manželství) (Horská, 1990b). V tradiční společnosti byly jak mimomanželská plodnost, tak počty dětí narozených z předmanželských koncepcí nízké. Od poloviny osmnáctého století se tyto skutečnosti mění. Edward Shorter byl první, kdo v knize *The Making of Modern Family* (1975) a sérii několika článků (1972; 1973; 1980) tyto změny zpracoval, utřídil a převedl do obecné roviny.³

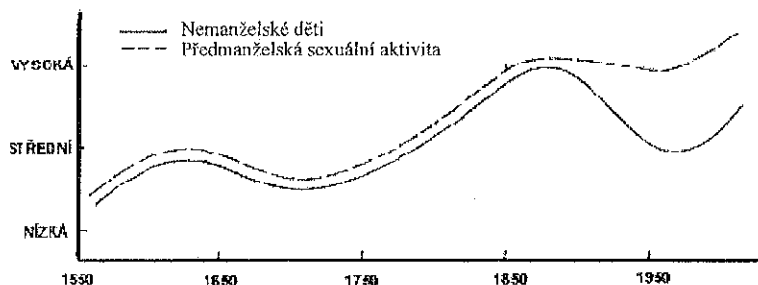
Na grafu 1 vidíme, že mezi léty 1750–1850 došlo k značnému nárůstu v počtech nemanželských dětí a předmanželských počtů.⁴ Mírná změna v těchto počtech byla

3 Jednotlivé konkrétní míry nárůstu počtů nemanželských dětí v třiceti devíti oblastech západní Evropy viz apendix Shorterovy stati *Illegitimacy, Sexual Revolution, and Social Change in Modern Europe* (1980). Pro více oblastí západní Evropy bohužel neexistují dostupná data.

4 Nejspolehlivějším ukazatelem počtu nemanželských dětí je kvocient *nemanželské fertility*. Vypočítá se jako počet nemanželských porodů na tisíc neprovdaných žen ve věku 15 až 44 let (rozpětí během něhož je žena schopna počít a donosit dítě, neboli reprodukční věk). Tento kvocient ukazuje pravděpodobnost, s jakou může svobodná žena v reprodukčním věku v určitém roce porodit dítě. K jeho výpočtu potřebujeme znát počet neprovdaných žen v populaci, který jsme schopni vyvodit pouze z censu. „Ovšem před rokem 1840 bylo provedeno

zaznamenána v druhé polovině šestnáctého století. K jejich výraznému nárůstu dochází počátkem poloviny osmnáctého století. Obě křivky dosahují vrcholu v první třetině století devatenáctého, v době dozívání důsledků Velké francouzské revoluce. Počínaje polovinou století devatenáctého počet nemanželských dětí prudce klesá, zatímco počet dětí z předmanželských koncepcí zůstává konstantní.⁵

Graf 1. Index nemanželské fertility a míra předmanželské sexuální aktivity. Pramen E. Shorter.: *The Making of Modern Family*. Basic Books, Inc., New York 1975, s. 81.

K čemu odkazuje nárůst počtu nemanželských dětí a vzrůst počtu dětí z předmanželských koncepcí? Shorter navrhuje, abychom interpretovali tyto změny z hlediska proměny přístupu k sexu. „K prudkému vzrůstu nemanželských dětí pravděpodobně došlo proto, že mladí lidé začali provozovat předmanželský sex ve větší míře,

velmi málo censů. V několika ojedinělých případech, pro něž mají demografové dostupná data a v nichž mohl být kvocient nemanželské fertility vypočítán, se ukázal očekávaný směr tohoto trendu: kvocient nemanželské fertility začal růst ve Švédsku po roce 1750 a v Belgii po roce 1830,“ konstatuje Shorter (1975: 332). Pro znázornění velikosti nemanželské fertility jsou proto historičtí demografové nuceni používat *index nemanželské fertility*, což je číslo, které udává počet mimomanželských narozených na sto celkově narozených. Index je mnohem méně vhodný než kvocient, protože jeho velikost může být ovlivněna dvěma vnějšími proměnnými: počtem svobodných žen v populaci a mírou manželské porodnosti. Máme-li ovšem v úmyslu zkoumat velikosti populace nemanželských dětí v historii, je index nemanželské fertility jediným možným nástrojem.

5 Nepřímo lze existenci nárůstu počtu nemanželských dětí podepřít vzrůstajícím počtem nalezených dětí, k němuž ke konci osmnáctého století dochází. Abbé Malvaux v roce 1780 o špitálu nalezených dětí napsal: „V prvním roce tohoto zařízení 1670 byl počet nalezených dětí 312. Deset let poté byl 890. V roce 1700 počet stoupl na 1738. V roce 1740 byl 3 150. A za dalších 36 let se více než zdvojnásobil, protože v roce 1776 se napočítalo 6 419 nalezených dětí. Je to více než třetina dětí, které se narodily v Paříži, jejichž celkový počet byl v tomtéž roce pouze 18 519... Francie už nebude nic jiného, než špitál nalezených dětí, skoro všichni Francouzi budou bastardi!“ (Citováno dle Horská, 1990b: 307–308.)

než kdy předtím.“ (Shorter, 1973: 608–609). Při absenci technik kontroly početí zvýšená sexuální aktivita mladých, kteří se ocitli v takových sociálních podmínkách, že mohli začít chápat sex jinak, než tomu bylo u jejich předků, znamená vzrůst počtu nemanželských dětí. „Exploze mimomanželských dětí zřetelně ukazuje, že převážná část mladých lidí – budeme-li se řídit statistikami, které uvádějí věk žen při narození prvního nemanželského dítěte, můžeme říci, že jim bylo něco přes dvacet let – provozovala předmanželský sex mnohem častěji, než bylo zvykem kdykoliv předtím. Nebylo těžké udělat chybu. Nárůst počtu nemanželských dětí je důsledkem těchto chyb.“ (Shorter, 1980: 86)

Podle Shortera můžeme o přelomu osmnáctého a devatenáctého století hovořit jako o době první sexuální revoluce, neboli jako o době liberalizace sexu. Tato revoluce znamená jak kvantitativní, tak kvalitativní změny v sexuální chování evropské populace. Jedná se o přesun od manipulativního neboli instrumentálního sexu k expresivnímu – afektivnímu – sexu. Manipulativní sexuální jednání, které bylo charakteristické pro tradiční společnost, se liší od expresivního svým zaměřením. Sloužilo k dosažení jiných cílů, než k jakým slouží afektivní sex. Manipulativní sexuální praktiky nebyly cílem samy o sobě. Byly prostředkem k dosažení cílů vedlejších, cílů nesexuálních. Motivy, které stály za rozhodnutím pro to, aby lidé začali žít sexuálně, nebyly sexuální v moderním smyslu slova. Je-li naopak motiv pro sexuální vztah odvozen od samotného sexuálního kontaktu – za sexuálním jednáním nestojí žádné jiné motivy kromě motivů sexuálních – pak můžeme hovořit o expresivním sexu, který je charakteristický pro společnost moderní.

Shorter zdůrazňuje dva faktory podílející se na proměně sexuálních praktik: industrializace a urbanizace.⁶ Oba tyto fenomény historicky korespondují s nárůstem počtů nemanželských dětí. Stále více žen opouští tradiční vesnické komunity a odchází za prací do měst. Pro život venkovské ženy znamená město velkou změnu. Je to prostředí, které je vzdáleno vlivu rodičů. Nenašli bychom v něm podobný sociální tlak, jaký s největší pravděpodobností existoval v rurálních oblastech tradičních hodnot. V tomto prostředí začínají převládat nad hodnotami tradičních ekonomik hodnoty odvozené od trhu, hodnoty akcentující pojmy jako je osobní nezávislost a seberealizace. Objevuje se zde větší pochopení a větší míra tolerance vůči autonomii žen. Především jejich ekonomická nezávislost vytváří podhoubí pro ženskou emancipaci.

6 Podle Shortera proběhl nárůst počtu nemanželských dětí pouze ve městech. Ve vesnickém prostředí k němu nedošlo. Jak ukazuje ve statí *Female Emancipation, Birth Control, and Fertility in European History* (Shorter, 1973), nárůst počtu nemanželských dětí jde ruku v ruce s nárůstem počtu dětí manželských. A vzhledem k tomu, že je známo, že průmyslová revoluce urychlovala populační vývoj, např. v letech 1764–1801 vzrostl počet obyvatelstva průmyslových měst o 96,5 %, zatímco obyvatelstva zemědělských vsí přibýlo jen o 38,7 % (Maur, 1990). Shorter tvrdí, že můžeme vidět důvod nárůstu počtu nemanželských dětí v procesu industrializace. Tezi o souvislosti mezi nárůstem počtu nemanželských dětí a nárůstem počtu dětí manželských zpochybnil Peter Laslett v knize *Family Life and Illicit Love in Earlier Generations* (1977).

V takovém prostředí již není nemožné navázat mimomanželský sexuální vztah. Budou zde také nejdříve rozšířeny techniky kontroly početí a praxe potratů se stane díky městské anonymitě běžnou.

Shrneme-li Shorterovu interpretaci nárůstu počtu nemanželských dětí a předmanželských koncepcí, můžeme říct: Oba tyto jevy, vynořující se na přelomu osmnáctého a devatenáctého století na evropském kontinentu, odkazují k proměně sexuálního jednání. Za nárůsty jejich počtů stojí první sexuální revoluce, kterou lze charakterizovat jako proměnu sexu od jeho manipulativního k expresivnímu rysu. Tato změna proběhla nejdříve mezi ženami z nižších sociálních tříd, jež žily ve městech průmyslových oblastí. Díky industrializaci a urbanizaci došlo k tomu, že se mladé dívky z nižších tříd stále častěji vyvazovaly z pout tradiční rodiny a stávaly se ekonomicky soběstačnými. Tato skutečnost samozřejmě souvisí s erozí tradičních vzorců chování při zakládání rodiny, ke které v této době dochází.

Dovedeme-li tento argument do důsledků, musíme konstatovat, že se na přelomu osmnáctého a devatenáctého století v různých částech Evropy musela objevit populace svobodných žen, které začínají praktikovat naprosto odlišný vzorec chování, než bylo zvykem u jejich předchůdkyň. Mají sexuální vztah, aniž by byly zasnoubeny. Jsou schopny z něho počít dítě a počaté dítě donosit, což jinými slovy znamená, že neprojektují žádné metody kontroly početí. Jsou schopny přestat nebezpečí spontánního potratu. Nenechají se okolím přinutit k tomu, aby se podrobily potratu. A okolí na ně také nenaléhá, aby svá „nelegitímní“ těhotenství řešily uzavřením sňatku. A ještě více: za účelem získání legálního statusu dítěte zapisují svobodné matky své nemanželské děti do matrik. Zdá se tedy, že se mladí lidé vymanili z kontroly rodiny a okolní komunity a „sexuální aktivita se přemístila z okrajových vztahů mezi neprovdanými ženami a neoženěnými muži, kde byla vnímána jako ne zcela bezpečná věc, do vztahů mezi partnery. Při seznamování začíná sehrávat stále významnější roli,“ konstatuje Shorter (1975: 119).

Shorterova teze vyprovokovala během sedmdesátých let na stránkách *Journal of Interdisciplinary History* rozsáhlou diskusi a našla si nemale počet odpůrců.⁷ Z tábora historiků byla zpochybněna idea o emancipačním efektu ženské práce (viz Tilly, Scott, Cohen, 1980).⁸ Tito autoři poukazují na to, že během industrializace byla ženská práce vykonávána především v kontextu rodinné ekonomie. Svobodné ženy nevyhledávaly práci v továrně proto, aby se osamostatnily, nýbrž proto, že byly nuceny tuto práci přijmout, aby se mohla rodina uživit. K práci byly motivovány spíše ekonomickými nezbytnostmi než tím, že by v ní spatřovaly možnost seberealizace a emancipace. Podobný argument nalezneme také u Horské, když píše: „I když svobodné ženy našly práci v továrně, daleko častěji než svobodní dělníci zůstávaly

7 Celá diskuse je shrnuta ve sborníku Rotberg; R. I., Rabb, T. K. (eds.): *Marriage and Fertility: Studies in Interdisciplinary History*. Princeton University Press, Princeton 1980.

8 Srovnej také Tilly; L. A., Scott, J. W.: *Women's Work in Nineteenth Century Europe. Comparative Studies in Society and History*. Vol. 17, 1975, s. 55–58.

v původní rodině, kterou tak pomáhaly živit.“ (1990a: 392) Nezdá se proto být pravděpodobné, že by svobodné ženy zůstávaly samy se svou mzdou, aniž by ztratily vazby na rodinný rozpočet. Ve svém důsledku nemusela být ženská práce tím faktorem, který mohl být příčinou jakési „touhy po svobodě“, jež měla neprovdaným ženám pomoci rozevřít kleště kontroly, které byly z jedné strany stlačovány břemenem tradiční rodiny a ze strany druhé tíhou tradičních hodnot. Tilly, Scott a Cohenová se nedomnívají, že se na přelomu osmnáctého a devatenáctého století nějakým výraznějším způsobem proměnily postoje žen k sexu. Naopak zdůrazňují, což potvrzuje i Lee (1980), že kromě nárůstu počtu dětí narozených mimo manželství žádný větší důkaz, že by se postoje žen k sexu v této době nějakým výraznějším způsobem změnil, nemáme.

Tilly, Scott a Cohenová nabízejí jinou interpretaci. Nárůst počtu nemanželských dětí není produktem sexuální revoluce, nýbrž produktem stálosti a odolnosti tradičních sexuálních vzorců ve světě, v němž začala probíhat urbanizace a industrializace. Tito autoři se domnívají, že ženy v tradiční společnosti vstupovaly do nemanželského sexuálního vztahu především proto, že bylo lze tímto způsobem získat partnera a založit si vlastní hospodářství. Ovšem během devatenáctého století, kdy došlo k vzrůstu geografické a pracovní mobility, jednání podle tohoto vzorce začalo být čím dál tím méně úspěšné. Proces mobility zapříčiněný industrializací a urbanizací umožnil mužům mnohem snadněji svedené ženy opustit a ponechat je svému osudu. Nezměnilo se proto sexuální chování; bylo tomu naopak. Změnilo se sociální prostředí, v němž zůstal přístup k sexu tradiční. Vzrůst počtu nemanželských dětí na přelomu osmnáctého a devatenáctého století nebyl způsoben proměnou sexuálních postojů žen, nýbrž jejich tradičním sexuálním jednáním v měnících se podmínkách modernizace.

Cissie Fairchildsová (1980) zpochybňuje Shorterovu tezi na jiném místě. Ukazuje, že k nárůstu počtu nemanželských dětí nemuselo docházet v těch oblastech, ve kterých bychom je podle Shorterova argumentu očekávali. Hlavní roli nemusely sehrát procesy industrializace a urbanizace, protože se zdá, že vzrůst mimomanželských dětí se neobjevuje pouze mezi ženami z průmyslových oblastí, ale také mezi ženami z oblastí rurálních.⁹ Vývoj modernizace spolu s rostoucí anonymitou měst proto nemusely být těmi nejstěžejnějšími příčinami nárůstu počtu mimomanželských dětí.

Flandrin (1979, 1991) potvrzuje závěry Fairchildsové (1980) a ukazuje, že k nárůstu počtu nemanželských dětí nedocházelo pouze v městském prostředí, ale také v prostředí rurálním. Svou interpretaci zaměřuje na toto prostředí. Samozřejmě, že sexuální styk byl před vstupem do manželství v tradiční společnosti zakázán. To ovšem neznamená, že mladí lidé nežili sexuálně. Podle Flandrina existovaly mezi mladými lidmi, mezi snoubenci vesnického prostředí, sexuální praktiky, které byly mimoko-

9 O anglickém venkovu Laslett píše: „Postupně se ukazuje, že anglická vesnice byla pravděpodobně mnohem více postižena vzrůstem počtu nemanželských dětí, než anglické město.“ (Laslett, 1984: 153)

tální. Byly veřejné, zvykem připuštěné a vesnickou komunitou tolerované. A díky jejich viditelnosti a jejich mimokoitálnosti zůstával počet nemanželských dětí nízký. Flandrin se domnívá, že v tradiční společnosti existoval na jedné straně manželský sex, který vedl k početí a který byl chápán jako přirozený, a na straně druhé nemanželský sex realizovaný za účelem rozkoše. Mladí lidé sice nepraktikovali pohlavní styk, ale nesexuálně také nežili. „Sexuální chování manželů systematicky kontrastovalo s chováním milenců; první bylo spojeno s plozením, druhé s hledáním rozkoše, jež nevede k početí. Podobně jsou „přirozené“ způsoby manželského chování viděny v opozici k těm nezvyklým, jimž se rozumí jako nepřirozeným a – kvůli své neplodnosti – jako podezřelým.“ (Flandrin, 1991: 110) Teprve až je postaveno manželské sexuální chování a mimokoitální sexuální praktiky do přímého protikladu, teprve až začne být sex ve venkovském prostředí zcela chápán v morálních kategoriích – manželský jako přirozený, mimokoitální jako hříšný, a teprve tehdy, když dojde k přísnému zákazu mimokoitálních praktik mladých a snoubenců, dochází k nárůstu počtu nemanželských dětí. V tomto procesu sehrává významnou roli dokončení christianizace vesnických oblastí, čímž je zcela zrušeno původní sociální klima rurálního prostředí.

Peter Laslett ve své knize *Family Life and Illicit Love in Earlier Generations* (1977) zase tvrdí, že nelze interpretovat nárůst počtu nemanželských dětí na tak obecné rovině, na niž se Shorter pohybuje. Každá jednotlivá oblast měla jinou míru nárůstu těchto počtů. Například v Anglii nárůst sice existoval, ale existoval v daleko menší míře než ve Francii, což implikuje myšlenku, že za nárůsty v jednotlivých zeměpisných oblastech nemusely stát vždy tytéž motivy. Podle Lasletta bychom měli sledovat jednotlivé nárůsty v konkrétních sociálních prostředích během delšího časového období a jejich interpretaci vyvozovat z těchto prostředí, než je interpretovat na obecné rovině jako důsledek urbanizace a industrializace.

Máme se tedy domnívat, že má Shorter pravdu, když nárůst počtu předmanželských počtů a nemanželských dětí zdůvodňuje změnou v sexuálních vzorcích, nebo byl tento nárůst zapříčiněn nějakými odlišnými okolnostmi? Ačkoliv, jak jsme viděli, na jedné straně existují pochybnosti o tomto tvrzení, domnívám se, že je zde na druhou stranu několik důvodů pro to, abychom věřili, že nárůsty počtu nemanželských dětí a počtu předmanželských koncepcí odkazují přinejmenším k novému chápání sexu. Ovšem předtím, než se pokusím obhájit toto tvrzení, musíme se zastavit u několika námitek, které zpochybňují vztah mezi proměnami v mírách těchto dvou populačních fenoménů a proměnou ve vnímání sexu. Můžeme vznést sedm logických námitek.

Podle první námítky vzrostlo procento nemanželských dětí, protože stále širší okruh neprovdaných žen zlepšoval svoji schopnost rodit děti. Zlepšení fekundity se na jedné straně odvozuje od snížení průměrného věku první menstruace, z čehož plyne rozšíření počtu žen, jež jsou schopny se sexuálně stýkat a mimomanželsky otěhotnět, a – na straně druhé – od zpestření a obohacení stravy, které přináší zlepšení fyzické kondice žen, čímž stoupá pravděpodobnost jejich početí. Ovšem pokud měly

svobodné ženy nemanželské dítě, tak ho měly až dlouho po tom, co jejich „puberta“ odezněla. „Typická francouzská nebo německá dívka v polovině osmnáctého století začala menstruuovat okolo šestnácti nebo sedmnácti let, ale průměrný věk ženy při prvním porodu mimomanželského dítěte byl dvacet pět let.“ (Shorter, 1975: 86) Snížení průměrného věku při první menstruaci proto nemohlo sehrát významnější roli při nárůstu počtu nemanželských dětí. Zlepšení fyzické kondice dané bohatší stravou samozřejmě zvyšuje schopnost ženy otěhotnět. Nezdá se být ale pravděpodobné, že by zvýšení fyzické kondice žen zapříčinilo tak značný nárůst počtu nemanželských dětí. Nelze se domnívat, že svobodné ženy otěhotněly díky své lepší fyzické kondici.

Druhá námítka říká, že k vzrůstu počtu nemanželských dětí došlo díky tomu, že sexuálně se stýkající pár přestal na přelomu osmnáctého a devatenáctého století praktikovat metody kontroly početí. Tato námítka není přijatelná, protože víme, že pokud se do této doby porody omezovaly, tak se omezovaly velmi zřídka. Sklon k bránění početí bychom snad našli mezi skupinou manželských párů, která vstupovala do poslední etapy svého života, ovšem rozhodně ne u párů mladších.¹⁰ Oblíbenost „antikoncepcí“ mezi mladými byla velmi nízká. Prakticky neexistovala (Shorter, 1973). Metody zabraňování početí se v evropských populacích začínají systematicky rozšiřovat až od poloviny století devatenáctého. Horský a Seligová píše: „Prevence porodů, jež se stala pro moderní evropskou a severoamerickou společnost samozřejmostí a jež byla a dodnes je postupně přenášena do jiných kultur, je vskutku něčím, co odlišuje moderní demografické chování od tradičního.“ (1997: 13) Samozřejmě, že kontrola početí je velmi prastará věc, ovšem hlavní rozdíl mezi „starým a novým demografickým režimem je v plném rozšíření a stálosti prevence porodů“ (Horský, Seligová, 1997: 14).¹¹ Nezdá se proto být pravděpodobné, že by se na konci sedmáctého století metody kontroly početí hromadně praktikovaly a koncem století osmnáctého se jejich výskyt omezil.

Podle třetí námítky byl nárůst počtu „nelegitimních“ dětí dán sníženou mírou spontánních potratů. Podle této námítky měly předmanželsky počaté děti této doby mnohem větší pravděpodobnost, že je matka donosí. A to především díky zpestření jídelníčku a obecnému zlepšení zdravotních podmínek populace. Více donošených dě-

10 U Horské můžeme k praktikování technik kontroly početí mezi staršími páry tradiční společnosti číst: „Několik prvních porodů po sňatku následovalo rychleji a ke konci plodného období ženy se meziprodni interval prodlužoval.“ (1990b: 296)

11 V Čechách k rozšíření metod kontroly početí došlo v prvních dekáдах století dvacátého. Ludmila Fialová píše: „V roce 1910 se vdáným ženám ve věku 30–39 let narodilo již méně než polovina dětí ve srovnání s přelomem 18. a 19. století. Počet dětí připadající na mladší ženy klesal poněkud mírněji: v roce 1910 se narodilo dítě ještě každé třetí vdané ženě ve věku od 25–29 let. O omezování počtu dětí v rodině svědčilo i to, že trvale klesal počet dětí rozených po deseti, respektive pěti letech manželství. V roce 1910 se již polovina všech dětí narozených v manželství narodila do pěti let od sňatku rodičů, pouze čtvrtina po více než deseti letech.“ (1998: 169–170)

tí, které byly počaty mimo manželství, pak znamenalo vyšší počet narozených mimo manželství. Tuto námitku nelze obecně odmítnout, jelikož je známo, že i menší změny v kojenecké úmrtnosti musely ovlivnit míru mimomanželské fertility. „Ovšem v žádné evropské zemi nejsme schopni vidět výrazné zlepšení zdravotních podmínek průměrného člověka před polovinou devatenáctého století.“ (Shorter, 1975: 89) Horská tvrdí, že „z tisíce narozených dětí ve Francii v letech 1805 až 1820 zemřelo do jednoho roku 185, v letech 1880 až 1900 pouze o dvacet méně.“ (1990a: 359) Nezdá se proto být pravděpodobné, že by zdravotní péče na přelomu osmnáctého a devatenáctého století byla dětem příliš prospěšná ve zvýšení šancí na jejich přežití. Závěr, že vzrůst počtu nemanželských dětí byl dán zlepšením zdravotního stavu populace, čímž se zvýšily šance na donošení dítěte, se nejeví jako přijatelný.

Podle čtvrté námitky počet nemanželských dětí vzrostl, protože se více mimomanželsky těhotných žen odmítlo zcela vědomě podrobit potratu. Data, která jsou k dispozici o počtech úmyslných potratů pro toto období jsou velmi kusá a nespolehlivá. Nezdá se ovšem být pravděpodobné, že by ženy, které otěhotněly nemanželsky před a v průběhu osmnáctého století, praktikovaly potraty, a na konci století osmnáctého se začaly potratům hromadně vyhýbat. Masová vlna záměrných potratů se v Evropě vzdouvá až na konci století devatenáctého (Horský, Seligová, 1997). Praktikování potratů nebylo masově rozšířenou záležitostí před tímto obdobím. I kdyby tomu tak bylo, konstatuje Shorter, „neznáme žádné důvody, proč by mělo dojít k snížení počtu potratů po roce 1800. Není zde žádný důvod pro to, abychom předpokládali, že snižování výskytu potratů vedlo k nárůstu počtu nemanželských dětí mezi lety 1800 a 1850.“ (1975: 91)

Pátá námitka poukazuje na to, že počet nemanželských dětí mohl vzrůst díky tomu, že mnohem více těhotných žen přestalo být ochotno vstoupit do manželství před narozením dítěte. Podle této námitky od konce osmnáctého století populace mladých dívek již není dělena na ty, jež zasnoubeny jsou a na ty, jež zasnoubeny nejsou. Došlo také ke změně ve vnímání nemanželských dětí. Přestaly být chápány jako hřích a tolerance vůči nim rostla. To znamená, že nemanželsky těhotné ženy již nepodléhaly tlaku svého okolí a narychlo neuzavíraly sňatky. Za touto námitkou jsou skryty dva předpoklady: ženy jsou konstantně sexuálně aktivní před manželstvím a vdávají se jako těhotné. Mohli bychom ji přijmout, pokud by počet nemanželských dětí stoupal, zatímco počet dětí z předmanželských koncepcí by klesal. Ovšem na grafu 1 jsme viděli, že paralelně s počtem nemanželských dětí stoupá také počet dětí z předmanželských koncepcí. To znamená, že námitku o počtu nemanželských dětí, který vzrůstal díky tomu, že mnohem více těhotných žen přestalo být ochotno provdat se před tím, než se dítě narodilo, můžeme odmítnout. Podíl dětí, jež se narodily do osmi měsíců po uzavření sňatku v průběhu osmnáctého století neklesal, ale naopak vzrůstal. V této době „spousta zasnoubených dívek byla těhotných před manželstvím – můžeme předpokládat, že již byly zasnoubeny, jelikož svatba následovala velmi rychle – a stejně velké množství dívek bylo těhotných, i když zasnoubeny nebyly,“ konstatuje Shorter (1975: 91). Ačkoliv ke změnám ve vnímání mimomanželských dětí pravdě-

podobně došlo, stejně jako došlo ke změnám ve vnímání zasnoubených a nezasnoubených dívek, nelze těmito změnami interpretovat nárůst počtu nemanželských dětí na konci osmnáctého století.

Podle šesté námitky počet nemanželských dětí vzrostl, protože došlo ke snížení počtu mimomanželsky mrtvě narozených dětí. Tuto námitku můžeme také odmítnout, protože je známo, že ke snižování počtu nemanželsky mrtvě narozených začalo docházet až od poloviny devatenáctého století. Na přelomu století osmnáctého a devatenáctého tento počet zůstával konstantní nebo se dokonce ještě zvyšoval.

A konečně podle sedmé námitky míra nemanželsky narozených dětí narůstala díky tomu, že na konci osmnáctého století došlo k zlepšení registračních technik. Počet nemanželských dětí, jenž nebyl dříve systematicky registrován, je od nynějška pravidelně zaznamenáván, a proto se zdá, že se zvyšuje. Podle Shortera (1975) bychom neměli tuto interpretaci přijmout. Nelze jednoduše fenomén takové velikosti a takového rozsahu, jakým vzrůst počtu nemanželských dětí nepochybně byl, odvodnit zlepšením registračních metod.

Po vyvrácení těchto námitek se zdá, že nárůst počtu nemanželských dětí skutečně souvisí s proměnou chápání sexu. Zastavme se nyní u této proměny.

Proměna chápání sexu

Nárůst počtu nemanželských dětí na přelomu osmnáctého a devatenáctého století odkazuje k tomu, že sexuální styk mezi mužem a ženou již není přísně svázán s manželským svazkem. Začíná existovat osamoceně. Mladí lidé mají sexuální styk bez ohledu na to, zdali jsou manželé. Podmínkou sexu se stává milostný cit – romantická láska. Pod vlivem romantismu je stále více zdůrazňována vášeň a láska; sex přestává být chápán jako součást manželství, konstatuje Rabušic (1990). Je přidružen k lásce. Od této doby již nemůže být při milostném vyjednávání opomenut. Je tím, co lze při vzájemném vyjednávání zúročit. Do popředí se vedle sexuální atraktivity dostává sexuální zkušenost, kterou lze nabízet jako kdysi ekonomický kapitál.

Vymanilo-li se sexuální jednání z manželských pout, muselo se nutně oddělit od reprodukce. Bylo by jistě chybou domnívat se, že mimomanželské sexuální styky, jejichž nárůst byl na přelomu osmnáctého a devatenáctého století tak obrovský, byly realizovány za účelem zplození potomka. Mladí lidé, kteří neuzavřeli manželství, nezačali se sexuálně stýkat kvůli narození dítěte, ale spíše za účelem osobní náklonnosti, fyzického potěšení a individuální rozkoše. Mimomanželské svazky nebyly vyhledávány kvůli rozmnožování, ale kvůli potěšení, konstatuje Flandrin (1991). Narození nemanželského dítěte je pouze nechtěným důsledkem a nikoli prvotním cílem této změny.

Začal-li být sex realizován za účelem fyzické rozkoše, přestal být mladými lidmi chápán jako prostředek, který sloužil v manželském svazku k dosažení narození dítěte. Začal být naopak chápán jako cíl existující sám o sobě; cíl, o který lze od nynějška usilovat jen pro něj samotný. Jak ukazuje Stone (1979), při dvou- až pětiprocentní pravděpodobnosti otěhotnění z náhodného sexuálního styku, kterou měl normální

zdravý pár této doby, musíme konstatovat, že takový narůst nemanželských dětí musel být výsledkem několikátýdenního až několikaměsíčního sexuálního vztahu, který nebyl omezován technikami kontroly počětí. Nejen že se sex vyvíjel z hranic manželství a začal existovat mimo něj, dokonce se zdá, že se stává jeho podmínkou. Zplodění potomka přestalo být důsledkem uzavřeného manželství a naopak se spíše stalo důvodem pro jeho uzavírání. „Znamená to, že těhotenství předchází – pokud ho ve skutečnosti nezpůsobuje – manželství, a ne manželství těhotenství.“ (Stone, 1979: 388) Vztah se obrací. Sex se stává něčím navíc, než za co byl považován v tradiční společnosti.

Existuje-li sex mimo manželství, začíná být více hodnocena vzájemná sexuální atraktivita a jakási sexuální šikovnost, která je od této doby chápána jako vlastnictví člověka. Podle Collinse není vlastnictví věc, ale sociální vztah. „Vlastnictvím nejsou samy o sobě věci nebo půda nebo statky, ale sociální vztahy determinující přístup k nim“ (Collins, 1975: 234). Jsou to vztahy mezi lidmi vzhledem k existenci věcí. „Je to způsob, jímž lidé k věcem přistupují.“ (Collins, 1982: 122) Znamená to, že vlastnictví existuje pouze tehdy, když se lidé chovají tak, jako by existovalo. Pokud se lidé začnou chovat tak, jako by vlastnictví neexistovalo, přestane existovat. Sexuální um je od konce osmnáctého století chápán jako vlastnictví. Přesněji řečeno: lidé se chovají tak, jako by byl součástí každého lidského individua. Od této doby k sobě přistupují s vědomím existence sexu, který začíná sehrávat stále významnější roli nejen na sňatkovém trhu, ale také ve většině sociálních vztahů.

V tradiční společnosti byl sex záležitostí tajemství páru. Muž nebo žena vstupovali do manželství bez sexuální zkušenosti. Po uzavření manželství u nich následovalo období jakéhosi sexuálního učení, sexuálního zasvěcování. S příchodem moderní společnosti se sex proměňuje z tajemství páru v záležitost rodinné socializace. Jeho regulace církví a rurálním prostředím, které existovaly v tradiční společnosti, je nahrazena regulací rodinnou. Regulace, která byla dána vnějším nátlakem mění se v regulaci, za níž stojí vnitřní zodpovědnost, jejímiž hranicemi je sebeovládání mužů a žen. Sex je proměněn v privátní zkušenost. Již není prováděn rituálně, či jako akt, který podléhá náboženství. Mírou sexuálních praktik se stává individuum. „Převážná většina mužů a žen, kteří nyní uzavírají manželství, si s sebou nese neoddelitelný základ sexuálního vědění a sexuálních zkušeností. Již nemusí absolvovat náhlý přechod mezi skrývanými zjištěními nebo zakázanými vztahy a mnohem bezpečnějším, a dosud stále ještě žádaným, manželským sexem. Mladí lidé, kteří dnes vstoupí do manželství, jsou z velké části sexuálně zkušení. Manželství ve svých raných fázích již neobsahuje dobu sexuálního učení, a to ani v těch případech, kdy manželé spolu před uzavřením sňatku nežili.“ (Giddens, 1995: 11–12)

Můžeme shrnout: Doba přelomu osmnáctého a devatenáctého století je doba, kdy přestává být sexuální jednání pevnou součástí manželství. Sex, který zůstával ohraničen zdi manželství v tradiční společnosti, začíná si nacházet cestičky, jak škvírami chátřející zdi tradičních hodnot proklouznout na volné prostranství rozprostírající se za ní. Jeho podmínkou se stává romantická láska, s níž je – dohromady s inti-

mitou, důvěrou a privátností – spojen. Mění se chápání jeho funkce. Již není důsledkem uzavřeného manželství, ale naopak se stává jedním z důvodů pro jeho uzavírání. To znamená, že mu přestalo být rozuměno jako prostředku, který slouží k zplodění potomka, za jaký byl považován v tradiční rodině. Začal být naopak chápán jako cíl, jenž existuje sám o sobě. V moderní společnosti je sex socializovanou zkušeností.

Bylo by samozřejmě absurdní předpokládat, že toto chápání sexu vzniklo pouze a jenom na přelomu osmnáctého a devatenáctého století. Jeho vynoření neproběhlo během jedné generace. Byl to dlouhý proces. Při jeho proměně muselo sehrát obrovskou roli rozšíření technik kontroly počětí v populaci na konci devatenáctého a počátku dvacátého století.¹² O přelomu osmnáctého a devatenáctého století můžeme tudíž hovořit *pouze jako o počátku* dlouhodobého procesu proměny ve vnímání sexu a sexuální podstaty lidí.

Vznik sexuality

Slovo sexualita je nedávného data. Poprvé se objevuje na stránkách *Oxford English Dictionary* v roce 1836, kde je definováno jako „vlastnost člověka být sexuální nebo mít sexuální styk“ (citováno dle Bristow, 1997: 3). V euroamerické kultuře se jeho používání rozšiřuje v pozdním devatenáctém století se vzkvétající vědou a rozšiřujícím se zájmem o biologii člověka. Od této doby je sexuální chování spojováno s osobností jedince. Tělo má od nynějška sexuální funkce a hovoří se o jejich projevech. Vynoří se sexualita, která je chápána jako specifická individuální kvalita, jako vnitřní součást každého lidského organismu. „Sexualita pro nás není jednání, ale stav bytí, od kterého je tělesný akt lásky vyvozován jako pasivní důsledek; jako přirozený následek toho, že lidé spolu zakouší intimitu.“ (Sennett, 1993: 7) Lidé jsou od nynějška chápáni jako sexuální. Existují jako sexuální typy, jako nositelé určitých sexualit, které se stávají pravdou o nich.

Od devatenáctého století je sexualita definována jako lidská přirozenost charakterizující každého jednotlivého člověka. Britský sexuolog Havelok Ellis si v práci *The Psychology of Sex* poznamená: „Sex proniká celou osobností; sexuální konstituce je částí obecné konstituce člověka. Jasnou pravdu můžeme říct takto: ‚člověk je tím, čím je jeho sex‘.“ (citováno podle Weeks, 1995: 62) Sex přestal být chápán jako biologická potence člověka. Jako základní element lidského těla, který determinuje sexuální jednání, a dokonce se stává jeho legitimizací, je naopak definována sexualita.

Sexualita není nic jiného než „historická a osobní zkušenost“ (Weeks, 1995: 4). Vzniká jako význam, který posiluje sexuální chování. „Sexualitu nesmíme chápat jako danou přirozenost, kterou se moc pokouší kontrolovat, nebo jako neznámou oblast, již se pokouší vědění postupně odhalit. Je to název vzniklý jako historický konstrukt,“ pí-

¹² K masovému rozšíření metod kontroly počětí, které způsobily pokles porodnosti na konci devatenáctého století v Evropě, viz van de Walle, E., Knodel, J.: *Europe's Fertility Transition: New Evidence and Lessons for Today's Developing World* (1980) nebo Noonan, J. T.: *Contraception: A History of Its Treatment by Catholic Theologians and Canonists* (1986). Od této doby je kontrola počětí považována za sociálně ceněnou praktiku.

še Michel Foucault (1981: 105). Od devatenáctého století jsou lidé viděni jako sexuální bytosti se sexuálním vývojem. Je popisována sexualita dítěte, sexualita adolescentů, sexualita mužů, sexualita žen. „Lidé jsou nabádáni k tomu, aby viděli sami sebe v termínech sexuality, která je interpretována jako podstata já.“ (Caplan, 1991: 2).

Sexualita je formována jako osobnostní rys, je svázána s vnitřním já člověka (Giddens, 1995). Je definována jako lidský atribut, jako potřeba vyžadující „uspokojení“. A protože je to „stav“ těla, nelze ji nalézt někde mimo nás. Není totéž co sex, i když spolu samozřejmě souvisí. Sexualita je stav bytí, sex je aktivita. Na rozdíl od sexuality nalezneme sex v každé kultuře. Sexualita byla ale „vynalezena“ až v moderní době. V tradiční společnosti neexistovala. Našli bychom zde pouze sex jako sociální instituci, které lidé nějakým způsobem rozuměli. Chápání sexu jako důsledku lidské sexuality, jež se stává jeho interpretačním nástrojem, je charakteristické až pro moderní společnost.

Podívejme se nyní na to, jak je změna ve vnímání sexu spřízněna se vznikem sexuality. Jakmile došlo k proměně chápání sexu z prostředku v cíl, přestal sex tvořit prostor, v němž se ověřuje schopnost zplodit dítě a stal se naopak příležitostí pro získávání sexuálních zkušeností a pro otestování sexualitu. „Sexualita zůstává nebo lépe stává se hlavním těžištěm ‚zkušenosti‘ a slovo ‚zkušenost‘ začíná mít zvláštní význam ve vztahu k sexuálnímu životu. Tato ‚zkušenost‘ má velmi málo společného s existenciálními oblastmi, v nichž nás sex v nějakém smyslu spojoval.“ (Giddens, 1992: 164) Pokud byl sex chápán jako prostředek k plození dětí, nezáleželo na tom, zdali byl manželský sexuální styk „kvalitní“ či „nekvalitní“. Sex byl jeden, jedinec v něm nevyčníval ani nezaostával. Byl buď schopen zplodit potomka, nebo ho schopen zplodit nebyl. Kvalita a ocenění sexuálního výkonu nebyly důležité. Jakmile ale začal sex existovat sám o sobě, jakmile začal být vnímán jako něco, co není ohraničeno pouze plozením dětí, mění se chápání sexuální podstaty člověka. Sex začíná být viděn v kategoriích dobrý nebo špatný, uspokojující nebo neuspokojující, kvalitní či nekvalitní.

Je-li dnes sexuální styk mezi mužem a ženou uspokojující, kvalitní, splňující očekávání a společenskou normu, jinými slovy řečeno, vede-li k orgasmu muže a ženy, vidíme příčinu v sexualitě. Podobně chápeme druh sexu, který k orgasmu nevede. Sexuální praktiky vrcholící orgasmem, interpretujeme pomocí osobních schopností člověka, pomocí jakýchkoli charakteristických vlastností muže či ženy, schopností, které lze pěstovat, udržovat, rozvíjet (na podkladě nových zkušeností), nebo o ně nedbat. Člověk je definován jako ten, kdo svými schopnostmi, svou zkušeností a svým sexuálním umem ovlivňuje kvalitu jak svého, tak partnerova sexuálního jednání. Je chápán jako ten, kdo svou sexuální šikovností může uspokojit nebo naopak zcela odradit partnera, kdo svými sexuálními zkušenostmi může partnera překvapit nebo ho naopak zcela zklamat.

Sexualita je vlastnost člověka vyvozená z typu sexuálního jednání. Podle toho, jak se sexuálně chováme, zapadáme do určitých kategorií a hovoří se o lidských sexualitách. Kategorizace typů sexuálního chování byla vytvořena sexuologií. „Sexuologie se zpočátku ustavila jako věda, která vypracovala podrobný deskriptivní systém klasifikující jasnou škálu sexuálních typů lidí (bisexuál, heterosexuál, homosexuál

a jejich varianty) a formy sexuální touhy (fetišismus, masochismus, sadismus, které existovaly mezi nimi.“ (Bristow, 1997: 13) Sexuologii je sexualita medikalizována a stává se oblastí vědění, která má svá vlastní pravidla zkoumání a své vlastní experty, kteří se zabývají jejím výzkumem. Nevhodné sexuality, a to znamená jejich nositelé, nejsou chápány v morálních kategoriích hříchu. Jsou označeny jako degenerativní a mentálně nezdravé (Weeks, 1994). Čím dál tím méně je chápání sexualitu ohraničeno pouze sexuálními oblastmi. Je přenášeno do dalších sfér sociálního života a sexualita se stává charakteristikou moderního člověka a jeho sociálního jednání.

Závěr

V této stati jsem se pokusil ukázat, že se v průběhu ustavování moderní společnosti neproměnila pouze struktura ekonomických, sociálních a rodinných vztahů, ale proměnilo se také vnímání sexuálních scénářů. V tradiční společnosti byl sex chápán jako součást rodinných pout. Podmínky pro jeho realizaci byly dány manželstvím. Sex byl prostředek, s jehož pomocí bylo lze dosáhnout narození dítěte. Zdůrazňovala se především jeho reprodukční funkce. Sám o sobě nebyl součástí socializace. Jeho mírou nebyl jedinec, jeho morálka a jeho sebeovládání. Byl regulován církevním učením a žitými komunitními normami. V moderním smyslu slova neexistoval. Jak konstatuje Horská (1990b): v rodině starého demografického režimu sice existovala vysoká plodnost žen, což by mohlo implikovat podobné pojetí sexu jako v rodině moderní, ovšem tato plodnost byla uzavřena do manželství. S příchodem moderní společnosti přestávají být sexuální praktiky a sexuální role vázány na manželská pouta. Jejich podmínkou se stává romantická láska – milostný vztah. Sex se osvobozuje od představ spojených s reprodukcí. Začíná existovat sám o sobě. Již není chápán jako prostředek, který sloužil k dosažení určitého cíle, ale naopak mu začíná být rozuměno jako cíl, jenž existuje sám o sobě. V tomto období přestává být sex tím, s čím se pár, který vstoupil do manželství, postupně seznamoval a co si během prvních let manželství osvojoval. Od nynějška je za ním skryta zkušenost získaná socializací a předmanželskými sexuálními zážitky, s nimiž mladý člověk do manželství již vstupuje. Od této doby je člověk viděn jako sexuální bytost. Část jeho těla je chápána jako sexualita a způsoby jeho sexuálního chování jsou od ní odvozovány. Společnost se přemístila od chápání sexu k vidění sexuálního stavu těla (Sennett, 1993). Každý z nás se chápe a je viděn jako nositel určité sexualitu. Zapadáme do daných kategorií; jsme heterosexuálové, homosexuálové, bisexuálové. Již neprovozujeme sexuální praktiky, ale jsme sexuální sami o sobě. Sexualita se stává lidským atributem, integrální součástí identity moderního člověka.

Summary

THE CHANGE OF THE PERCEPTION OF SEXUAL BEHAVIOUR AND THE ORIGIN OF SEXUALITY

In this article I tried to focus on the problem of definition of sexual behaviour. I showed that each sexual behaviour is connected with the concrete meaning which is given by society. Traditional society defined sexual behaviour in the different way than

modern society. According to the traditional definition sexual behaviour is connected with both the marriage and the biological reproduction. On the contrary in modern society sexual behaviour is associated with romantic love, intimacy and privacy. The connection with the biological reproduction becomes weaker as well. From this moment sexual behaviour is not defined as the means for achieving the goal of giving birth. It exists without this demand. From this point of view the role of partners in romantic love has been changing. We start to talk about the sexualities of partners, which are moulded like their personal traits. In modern society we are homosexuals, heterosexuals, bisexuals. Sexuality has become the part of modern human identity.

Literatura

- BRISTOW, J.: *Sexuality*. Routledge, London/New York 1997.
- CAPLAN, P.: Introduction. In: P. CAPLAN (Ed.): *The Cultural Construction of Sexuality*. Routledge, New York/London, 1991.
- COLLINS, R.: Stratification by Sex and Age. In: R. COLLINS: *Conflict Sociology: Toward an Explanatory Science*. Academic Press, New York 1975.
- COLLINS, R.: Love and Property. In: R. COLLINS: *Sociological Insight*. Oxford University Press, New York/Oxford 1982.
- D'EMILIO, J., FREEDMAN, E. B.: *Intimate Matters: A History of Sexuality in America*. Harper & Row Publishers, New York 1988.
- FAIRCCHILD, C.: Female Sexual Attitudes and the Rise of Illegitimacy: A Case Study. In: ROTBERG, R. I., RABB, T. K. (eds.): *Marriage and Fertility: Studies in Interdisciplinary History*. Princeton University Press, Princeton 1980.
- FIALOVÁ, L.: Století demografické statistiky. In: FIALOVÁ, L., HORSKÁ, P., KUČERA, M., MAUR, E., MUSIL, J., STLOUKAL, M.: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Mladá fronta, Praha 1998.
- FLANDRIN, J. L.: *Families in Former Times: Kinship, Household and Sexuality*. Cambridge University Press, Cambridge 1979.
- FLANDRIN, J. L.: Sex in Married Life in the Early Middle Ages: The Church's Teaching and Behavioural Reality. In: ARIÈS, P., BÉJIN, A.: *Western Sexuality: Practice and Precept in Past and Present Times*. Basil Blackwell, Oxford 1985.
- FLANDRIN, J. L.: *Sex in the Western World: The Development of Attitudes and Behaviour*. Harwood Academic Publishers, Chur, 1991.
- FOUCAULT, M.: *The History of Sexuality: An Introduction, Vol. 1*. Penguin Books, Middlesex 1981.
- GIDDENS, A.: *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Polity Press, Cambridge 1992.
- GIDDENS, A.: *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Polity Press, Cambridge 1995.
- HAWKES, G.: *A Sociology of Sex and Sexuality*. Open University Press, Buckingham/Bristol 1996.
- HORSKÁ, P.: Demografie rodiny v 19. století. In: HORSKÁ, P., KUČERA, M., MAUR, E., STLOUKAL, M.: *Dětsví, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Panorama, Praha 1990a.
- HORSKÁ, P.: „Evropská rodina se mění.“ In: HORSKÁ, P., KUČERA, M., MAUR, E., STLOUKAL, M.: *Dětsví, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Panorama, Praha 1990b.
- HORSKÝ, J., SELIGOVÁ, M.: *Rodina našich předků*. NLN, Praha 1997.
- LASLETT, P.: *Family Life and Illicit Love in Earlier Generations*. Cambridge University Press, Cambridge, 1977.

- LASLETT, P.: *The World We Have Lost (further explored)*. Charles Scribner's Sons, New York 1984.
- LAUMANN, O. E., GAGNON, J. H.: A Sociological Perspective on Sexual Action. In: PARKER, R. G., GAGNON, J. H. (eds.): *Conceiving Sexuality: Approaches to Sex Research in Postmodern World*. Routledge, New York/London 1995.
- LE GOFF, J.: *Středověká imaginace*. Argo, Praha 1998.
- LEE, W. R.: Bastardy and the Socioeconomic Structure of South Germany. In: ROTBERG, R. I., RABB, T. K. (eds.): *Marriage and Fertility: Studies in Interdisciplinary History*. Princeton University Press, Princeton 1980.
- LUHMANN, N.: *Love and Passion: The Codification of Intimacy*. Polity Press, Cambridge, 1986.
- MAUR, E.: Konec „demografického středověku“ Evropy. In: HORSKÁ, P., KUČERA, M., MAUR, E., STLOUKAL, M.: *Dětsví, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Panorama, Praha 1990.
- NOONAN, J. T.: *Contraception: A History of Its Treatment by Catholic Theologians and Canonists*. Harvard University Press, Cambridge 1986.
- PADGUG, R.: Sexual Matters: On Conceptualizing Sexuality in History. In: STEIN, E. (ed.): *Forms of Desire: Sexual Orientation and the Social Constructionist*. Routledge, New York/London 1992.
- RABUŠIČ, L.: K některým proměnám manželství a rodiny v současných západních společnostech. In: *SPFFBU*. G 33, 1990, s. 51–66.
- SENNETT, R.: *The Fall of Public Man*. Faber and Faber, London 1993.
- SHORTER, E.: Female Emancipation, Birth Control, and Fertility in European History. In: *American Historical Review*. Vol. 78, 1973, s. 605–640.
- SHORTER, E.: Sexual Change and Illegitimacy: The European Experience. In: BEZUCHA, R. J. (ed.): *Modern European Social History*. Lexington, Massachusetts 1972.
- SHORTER, E.: *The Making of Modern Family*. Basic Books, Inc., New York 1975.
- SHORTER, E.: Illegitimacy, Sexual Revolution, and Social Change in Modern Europe. In: ROTBERG, R. I., RABB, T. K. (eds.): *Marriage and Fertility: Studies in Interdisciplinary History*. Princeton University Press, Princeton 1980.
- STONE, L.: *The Family, Sex and Marriage in England 1500–1800*. Penguin Books, London 1979.
- TILLY, A. L., SCOTT, J. W., COHEN, M.: Women's Work and European Fertility Patterns. In: ROTBERG, R. I., RABB, T. K. (eds.): *Marriage and Fertility: Studies in Interdisciplinary History*. Princeton University Press, Princeton 1980.
- VAN DE WALLE, E., KNODEL, J.: Europe's Fertility Transition: New Evidence and Lessons for Today's Developing World. In: *Population Bulletin*, Vol. 34, No. 6, Population Reference Bureau, Washington 1980.
- VANCE, S. C.: Social Construction Theory and Sexuality. In: BERGER, M., WALLIS B., WATSON, S. (eds.): *Constructing Masculinity*. Routledge, New York 1995.
- WEEKS, J.: *Sex, Politics & Society: The Regulation of Sexuality since 1800*. Longman, London 1994.
- WEEKS, J.: *Sexuality and its Discontents: Meanings, Myths & Modern Sexualities*. Routledge, London/New York 1995.
- WEEKS, J.: *Sexuality*. Routledge, London/New York 1997.
- WILSON, E. O.: *O lidské přirozenosti*. NLN, Praha 1993.